

HVERS VEGNA SKYLDUM VIÐ GREIÐA SKATTA?

Viðtekið viðhorf

Við fyrstu sýn kann svarið við þessari spurningu að þykja augljóst. Við greiðum skatta af því við viljum halda uppi margvíslegri opinberri þjónustu í þágu okkar sjálfra sem þjóðfélagsþegna. Eða eins og þekktur bandarískur hæstaréttardómari, Holmes að nafni, orðaði það: „Skattar eru gjaldið sem við greiðum fyrir að búa í siðuðu samfélagi.“ En hvers vegna skyldum við telja okkur lifa í siðuðu samfélagi í krafti þess að við höldum uppi opinberri þjónustu?

Aftur blasir augljóst svar við: Opinber þjónusta snýst um að tryggja aðgang að þeim gæðum sem öllum eru nauðsynleg í samfélagi okkar. Slíka þjónustu veita meðal annars sjúkrahús, skólar, dómstólar og margar aðrar stofnanir á borð við vegagerð, leikhús og lögreglu. Við teljum það réttlætismál að við öll, almenningur, njótum þjónustu slíkra stofnana. Án þeirra byggjum við ekki í siðuðu samfélagi.

Til viðbótar þeim stofnunum sem þegar hafa verið nefndar má benda á ýmsar stofnanir sem annast öryggis- og gæðaeftirlit með þeirri margbrotnu starfsemi sem fram fer í þjóðfélaginu. Slíkt eftirlit hefur orðið æ mikilvægari þáttur í opinberri þjónustu eftir því sem þjóðfélagið hefur orðið tæknivæðara og flóknara. Svo ég nefni dæmi af eigin reynslu þá hafa opinberir aðilar víða um heim talið það brýnt hagsmunamál allra í samfélaginu á síðari árum að tryggja gæði kennslu og rannsókna í háskólum með opinberu gæðaeftirliti.

Siðað samfélag vill sjá til þess að öll starfsemi þess ein-kennist af réttlæti, henni sé treystandi og að hún leiði til góðs fyrir samfélagið í heild sinni. Og það kostar sannarlega peninga, mikla peninga, að halda uppi hinu opinbera kerfi sem hefur þetta óumdeilda markmið. Skattlagning er leið ríkisins – þeirrar stofnunar sem heldur utan um allt hið opinbera – til að afla sér tekna til að ná þessu lofs-verða markmiði eins og það er skilgreint á hverjum tíma af lögmætum stjórnvöldum.

Efasemdir

Allt þetta virðist augljóst og sjálfsagt. En er það svo? Er hugsanlegt að ríkið – þessi stofnun sem er ætlað að halda utan um samlíf okkar og gera okkur kleift að taka ákvarðanir sem ein heild – sé með skattlagningu sinni að þjóna öðrum tilgangi en þeim sem fram kemur í því sem ég kallaði „óumdeilt“ og „lofsvert markmið“ hinnar opinberu þjónustu? Hver gæti sá tilgangur verið? Hvaða hagsmunum öðrum en hagsmunum þeirrar sundurleitu heildar fólks sem myndar samfélag fjölskyldna og fyrirtækja, einstaklinga og stofnana í tilteknu landi kann hið opinbera að þjóna í reynd?

Tvennt virðist koma til greina. Annars vegar hags-

”

Hvaða tryggingu höfum við, óbreyttir borgarar, fyrir því að opinber stjórnvöld séu í reynd að vinna í okkar þágu en ekki eigin hagsmuna eða sérhagsmuna tiltekinna þjóðfélagsafla eða hópa?

munir þeirra sjálfra sem starfa í opinberri þjónustu: Í stað þess að einbeita sér að almannaheill þá séu þeir sem fara með hin opinberu völd, hvort sem þeir hafa verið kjörnir eða ráðnir til þess, fyrst og fremst að hugsa um að maka krókinn fyrir sjálfa sig. Hins vegar hagsmunir tiltekinna hópa í samfélaginu: Almannaheill sitji ekki í fyrirrúmi þegar skattlagning sé ákveðin og skattfénu útteilt heldur sérhagsmunir ákveðinna félagshópa, svo sem tiltekinna samtaka, fjölskyldna, stétta eða byggðarlaga.

Hvaða tryggingu höfum við, óbreyttir borgarar, fyrir því að opinber stjórnvöld séu í reynd að vinna í okkar þágu en ekki eigin hagsmuna eða sérhagsmuna tiltekinna þjóðfélagsafla eða hópa? Augljóst svar við þeirri spurningu er að við, óbreyttir borgarar, höfum kosið fulltrúa okkar til að ákveða á opinberum vettvangi ríkis og sveitarfélags

¹ „Taxes are the prize we pay for civilized society.“ Þessi setning er höfð eftir Oliver Wendell Holmes, Jr. (8.mars 1841-6. mars 1935), en hann var lögfræðingur og meðdómari í hæstarétti Bandaríkjanna frá 1902-1932. Holmes sagði þessa setningu í ræðu árið 1904, en hún er letruð yfir aðalimmgang bandarísku skattstofunnar.

hvernig staðið skuli að skattlagningu, hvað gera skuli við skattpeninga okkar og fylgjast með því að það sé gert. En dugar það til?

Hér get ég ekki talað fyrir munn annarra, en sjálfur hef ég aldrei fundið til þess sem einstaklingur að ég ætti fulltrúa á löggjafarsamkundu þjóðarinnar. Og ég fann aldrei til þess sem forstöðumaður opinberrar stofnunar að hún

”

Ef þetta er rétt, verður ekki komist hjá því að spyrja: Er hugsanlegt að skattpeninga sé aflað og þeim skipt eftir leiðum sem skattgreiðendur sjálfir hafa ekkert með að gera, hafa í reynd engin áhrif á og hugsanlega skilja alls ekki?

ætti sér sérstaka málsvara á þessari sömu samkundu. Á hinn bóginn hef ég veitt því eftirtekt að stjórnvöld taka iðulega ákvarðanir sem virðast augljóslega vera á kostnað sameiginlegra hagsmuna. Og þetta gera þau án þess að nokkrum umræðum eða andmælum verði viðkomið.

Ef ég alhæfi út frá þessari persónulega reynslu þá myndi ég ætla að þorri landsmanna sé í svipaðri stöðu og ég sjálfur og eigi oft í mesta basli með að skilja rökvísi opinberra athafna og telji sig hafa lítil eða engin áhrif á þær.

Ef þetta er rétt, verður ekki komist hjá því að spyrja: Er hugsanlegt að skattpeninga sé aflað og þeim skipt eftir leiðum sem skattgreiðendur sjálfir hafa ekkert með að gera, hafa í reynd engin áhrif á og hugsanlega skilja alls ekki? Ef svo kann að vera, virðist full ástæða til að spyrja hvort skattlagning í þeirri mynd sem við þekkjum hana sé yfirleitt réttlæt看leg eða hvort henni megi réttilega lýsa sem opinberum þjófnaði þeirra sem ráða ríkisvélinni.

Eitt brúnasta samfélagsverkefni okkar tíma kynni þá að vera að stofna borgarasamtök sem berðust með öllum tiltækum ráðum fyrir því að skattlagning og nýting skattpeninga yrði sannarlega og sannanlega í þágu samfélagsins í heild en ekki skammsýnna og sérhagsmunabundinna sjónarmiða þeirra sem halda um valdataumana á hverjum tíma.

Hvaða spurninga þarf að spyrja?

Áður en því er slegið föstu að skattlagningu í þeirri mynd sem tíðkast megi lýsa sem opinberum þjófnaði sýnist mér nauðsynlegt að huga að sjálfri stöðu hins opinbera í mannlegu samfélagi og fjáröflun þess. Hér vakna mikilvægar spurningar: (1) Hvers vegna höfum við sett á laggirnar kerfi stofnana, ríki, sem hefur að minnsta kosti í orði kveðnu það meginhlutverk að hugsa um almannatheill og tryggja sameiginlega hagsmuni allra? (2) Hver er ríkjandi afstaða til hins opinbera og skattlagningar þess og er sú afstaða skynsamleg? (3) Á hvaða forsendum hefur ríkið mótað og réttlætt fjáröflun sína, skattlagninguna,

gegnum tíðina? (4) Hver á að vera afstaða okkar til skattlagningar og hvernig eigum við að rökstyðja hana?

Í litlu greinarkorni verður þessum spurningum auðvitað ekki svarað á viðunandi hátt. Langar greinargerðir duga ef til vill ekki heldur til að gera þeim fullnægjandi skil. Ef við viljum reyna að skilja sjálf okkur og bæta samfélag okkar verður hins vegar ekki komist hjá því að takast

á við þær og svara þeim, hversu ófullnægjandi sem þau svör kunna að vera. Í því skyni má nýta margskonar fræði, svo sem sagnfræði, hagfræði, félagsfræði, stjórnmálafræði, líka sálfræði, skáldskaparfræði og stærðfræði að ógleymdri lögfræðinni. En öll fræði byggja beint eða óbeint á tilteknum hugmyndum um sjálf okkur og veruleikann. Slíkar hugmyndir skipta ekki aðeins máli fyrir þróun fræðanna, heldur skipta þær sköpum fyrir stefnumótun og

ákvarðanir jafnt í einkalífi sem opinberu lífi. Verkefni þeirrar heimspeki sem ég stunda er einmitt að draga fram í dagsljósið og skýra þær hugmyndir um sjálf okkur og heiminn sem máli skipta í sögu okkar og samfélagi og leitast við að gera veröldina skiljanlega fyrir okkur í heild sinni undir sjónarhorni þeirra.

I. hluti

Um ríkið og skattlagningu þess

Tvær hugmyndir um sjálf okkur og hið opinbera

Snúum okkur að fyrstu spurningunni: Hvaða hugmyndir um sjálf okkur og heiminn hjálpa okkur til að skilja hvers vegna við höfum sett á laggirnar stofnun, ríki, sem á að hugsa um almannatheill og tryggja sameiginlega hagsmuni allra? Tilgáta mín er sú að rök og eðli hins opinbera og ólíka afstöðu okkar til skattlagningar megi skilja í ljósi tveggja ólíkra hugmynda um sjálf okkur, samfélag og skynsemi. Fyrri hugmyndina sæki ég til forngríska heimspekingsins Aristótelesar (384-322 f. Kr.), en hina síðari til breska heimspekingsins Tómasar Hobbes (1588-1679).²

Hugmynd Aristótelesar er í fæstum orðum sú að okkur sé eðlilegt frá náttúrunnar hendi að búa saman í samfélagi sem myndar skipulega heild á borð við borgríki hinna fornu Grikkja (polis); maðurinn er í eðli sínu félagsvera (eða pólitísk lífvera: zōon politikon) og iðkun stjórnmála, umræður um almannatheill og lagasetning, er forsenda þess að við getum lifað farsælu lífi.

Hugmynd Hobbes er á hinn bóginn sú að frá náttúrunnar hendi sé hverjum einstaklingi eðlilegt að beita öllum brögðum til að viðhalda lífi sínu en slíkt leiðir til þess að í ríki náttúrunnar ríkir „stríð allra gegn öllum“;

² Sjá rit Vilhjálmss Árnasonar, Farsælt líf, réttlátt samfélag, Reykjavík 2008, til að fræðast nánar um kenningar þessara höfundar.

Þessar náttúrulegu aðstæður eru okkur mönnunum óþolandi og þess vegna smíðum við ríki sem hefur vald til þess að tryggja frið og sjá til þess að við séum óhult hvert fyrir öðru.

Hér er um tvær gerólikar hugmyndir að ræða. Annars vegar skoðum við sjálf okkur sem félagsverur sem vinna að farsæld allra með því að mynda stjórnarform þar sem við tökum ákvarðanir sem frjálsar skynsemissverur um það hvernig sameiginlegum málum okkar er best borgið. Hins vegar skoðum við sjálf okkur sem frjálsa og rökvís einstaklinga sem eru af illri nauðsyn knúðir til að setja á laggirnar ríkisvald til að hemja eigingjarnar hvatir okkar og skapa skilyrði fyrir friði og öryggi í samskiptum okkar.

Að mínum dómi hefur heimspekileg stjórnspeki síðustu tvær aldir einkennst af viðleitni til að setta þessi tvö andstæðu sjónarmið. Í reynd virðist mér að viðhorf í anda Hobbes hafi verið ráðandi, en að margir hafi samt leitað leiða til að móta samfélagið með því að taka mið af hinni aristótélísku hugmynd um sjálf okkur sem samfélagsverur en ekki sjálfhverfa einstaklinga sem stjórnmist í einu og öllu af sjálfsbjargarviðleitni.

Nánar um viðhorf Hobbes og mikilvægi hins aristótélíska viðhorfs

Hugmynd Hobbes er af meiði þeirra vísinda og tækni sem mótuðust á 16. og 17. öld og skipt hafa sköpum um þróun mannlífs á jörðunni með því að margfalda mátt mannsins til að nýta auðlindir náttúrunnar í því skyni að bæta lífsskilyrði sín, tryggja afkomu sína og niðja sinna. Þróunarkenning Darwins (1809-1882) sem fram kemur á 19. öld er, að marga dómi, í anda þessarar sömu meginhugmyndar. Samkvæmt henni er hver einstök lífvera – og þar með talinn maðurinn – knúin áfram af þeirri orku og viti sem hún býr yfir til að auka kyn sitt og umsvif á jörðunni. Engin lífvera hefur í sjálfu sér annan tilgang en þann að viðhalda sjálfri sér og stuðla að þróun eigin tegundar. Og hver lífvera – hver einstök manneskja – verður að finna það út sjálf hvernig hún vill lifa lífinu. Það eru ekki gefnir fyrirfram neinir mælikvarðar á farsæld eða hamingju líkt og Aristóteles virðist hafa hugsað sér, heldur ræðst slíkt af breytilegu mati á aðstæðum einstaklinganna hverju sinni.

Hugmyndin um sjálf okkur sem hér er teft fram einkennist af ríki sjálfðæmishyggju – þeirri trú að við eigum að hafa sjálfðæmi um hvaðeina sem okkur finnst máli skipta innan þeirra marka sem „samfélagssáttmálinn“ setur. Eina kvöðin sé sú að virða rétt annarra til sjálfðæmis. Með stjórnskipun sinni og grundvallarlögum á ríkið að sjá til þess að sjálfsákvörðunarréttur allra sé virtur. Ein mikilvægasta stjórnspekihugmynd síðari tíma – sjálf hugmyndin um mannréttindi, sameiginleg réttindi allra manna – er órofa tengd þessum rétti til sjálfsákvörðunar. Þess vegna snúast flestar ef ekki allar pólitískar deilur síðari tíma – hvort heldur innan tiltekins ríkis eða milli ríkja – um skilning og túlkun á mannréttindum.

Vandinn er hins vegar sá – og hér komum við aftur að hinni aristótélísku hugmynd og mikilvægi hennar – að okkur nægir engan veginn að setja lög og reglur sem kveða á um sjálfsákvörðunarrétt okkar (hvort heldur sem

einstaklinga eða sem ríkja), heldur verðum við að deila sameiginlegum skilningi á því hvað gefur lífinu gildi og hvað skiptir máli í samfélaginu, hverjar svo sem langanir okkar sjálfra kunna að vera. Meðal slíkra gilda eru friður og öryggi, en margt fleira þarf að koma til, svo sem réttlæti, þekking, frelsi og vinátta. Þess vegna reynir ekki aðeins í samfélaginu á færni manna til að fullnægja löngunum sínum og fylgja eftir sjálfsbjargarhvetunum, heldur miklu fremur á getu okkar til að greina á milli réttmætra og óréttmætra langana, heilbrigðrar og óheilbrigðrar sjálfsbjargarhvatar.

Tvenns konar skilningur á skynsemi og ólík afstaða til ríkis og skattlagningar

Hér vísa hinar tvær ólíku hugmyndir um sjálf okkur til tvenns konar skilnings á skynsemi okkar. Samkvæmt skilningi Aristótelesar er skynsemin fólgin í því að skilja í hverju raunverulega farsæld eða hamingja felst og sá skilningur byggist á getunni til að greina á milli réttmætra og óréttmætra langana. Hér er litið á ríkið sem þá stofnun sem gerir okkur kleift að vinna saman að því að skapa skilyrði farsældar allra í samfélaginu. Samkvæmt skilningi Hobbes er skynsemin á hinn bóginn fólgin í færni til að ná markmiðum sínum og fullnægja sjálfsbjargarhvet sinni eða lífslöngun án þess að efna til óþolandi ófriðar við aðra menn. Hér er litið á ríkið sem verkfæri sem við sem frjálsir einstaklingar höfum smíðað til að tryggja sérhagsmuni okkar hvers fyrir sig og sjá til þess að hvert okkar geti lifað lífinu eftir eigin höfði í samfélaginu (ef við kjósum þá yfirleitt að tala um samfélag).

Ég vek sérstaka eftirtekt á þeirri ólíku afstöðu til hins opinbera sem býr að baki þessum tvenns konar skilningi á hlutverki ríkisins. Annars vegar höfum við jákvæða afstöðu til ríkisins og hins vegar neikvæða afstöðu. Lýsa má hvorri afstöðunni fyrir sig með þremur staðhæfingum.

Í jákvæðu afstöðunni felst: (1) Ríkið er sjálfstæður þáttur í félagslegum veruleika okkar sem liggur samskiptum okkar til grundvallar; (2) ríkið er af hinu góða því það gerir okkur kleift að taka ákvarðanir í sameiginlegum málum; (3) ríkinu þurfum við öll að sinna svo það nái tilgangi sínum.

Í neikvæðu afstöðunni felst: (1) Ríkið er tilbúningur sem rekja má til ákveðinna þátta í fari okkar sjálfra; (2) ríkið er ill nauðsyn sem hlýst af því að hvert okkar reynir að skara eld að eigin köku; (3) ríkið þarf að takmarka svo það fari ekki að skipta sér af hlutum sem eru því óviðkomandi.

Hvað afstöðu okkar til skatta varðar blasir við að sá sem hefur hina jákvæðu afstöðu til ríkisins leggur með ánægju sitt af mörkum til uppbyggingar þess. Í hans augum er skatturinn framlag hans til sameiginlegrar farsældar samfélagsins. Sá sem hefur hina neikvæðu afstöðu til ríkisins lítur á hinn bóginn svo á að honum sé nauðugur einn kostur að greiða hin opinberu gjöld og hann gerir það ekki með glöðu geði. Í hans augum er skatturinn það sem ríkið heimtar af honum með góðu eða illu; og hann óttast það mest að vera ásakaður með réttu eða röngu um að hafa reynt að svíkja undan skatti.

Neikvætt ríkjandi viðhorf

Hér komum við að þriðju spurningu okkar: Hver er ríkjandi afstaða til hins opinbera og skattlagningar þess og er sú afstaða skynsamleg? Höfum við hina jákvæðu eða neikvæðu afstöðu? Vafalaust hafa verið gerðar kannanir sem sýna hvaða afstöðu fólk segist hafa hvort sem svo er eður ei. Mér býður í grun að flest okkar haldi að þorri fólks vilji komast hjá því að greiða skatt ef það gæti, allavega vilji það greiða sem allra minnstan skatt til þess að geta nýtt peninga sína með þeim hætti sem það sjálft kys. Við höldum þetta vegna þess að hinu neikvæða viðhorfi til

”

Sú hugmynd rússnesku kommúnistanna að hægt væri að ná tökum á ríkisvaldinu í því skyni að afnema það reyndist tálsýn ein. Þeir mótuðu nýja valdastétt sem beitti ríkinu miskunnarlaust til að efla völd sín og sérhagsmuni

ríkisins hefur verið haldið mjög fast að okkur um langt skeið, jafnvel tvær síðustu aldirnar. Þeir sem hafa haldið fram hinu aristótélíska viðhorfi hafa jafnvel verið sakaðir um að ganga með óraunhæfar grillur um samfélagið í kollinum, vera jafnvel alræðissinnar. Þekktastur þeirra er vafalaust þýski heimspekingurinn Hegel. Margir virðast líta svo á að tilraunir til að þróa hið jákvæða viðhorf hafi hver af annarri beðið skipbrot. Stærsta skipbrotið, nefnilega hrun Sovétríkjanna árið 1989, hafi sýnt og sannað endanlega hversu óraunhæft sé að aðhyllast hið jákvæða viðhorf til ríkisins.

Þessi skoðun byggist á misskilningi. Kommúnismi 20. aldar var grundvallaður á neikvæðu viðhorfi til ríkisins, en alls ekki jákvæðu. Samkvæmt kenningu Karls Marx (1818-1883) er ríkið eða hið opinbera ávallt valdataeki ráðandi stétta til að tryggja forréttindi sín og sérhagsmuni. Sú hugmynd rússnesku kommúnistanna að hægt væri að ná tökum á ríkisvaldinu í því skyni að afnema það reyndist tálsýn ein. Þeir mótuðu nýja valdastétt sem beitti ríkinu miskunnarlaust til að efla völd sín og sérhagsmuni. Sú skoðun að kommúnismi 20. aldar hafi staðfest hve hin jákvæða hugmynd um ríkið er óraunhæf er því úr lausu lofti gripin.

Þótt hið neikvæða viðhorf til ríkisins hafi í reynd verið ráðandi bæði meðal kommúnista og kapítalista á 20. öld hélt hið jákvæða viðhorf þó velli víða um heim, ekki síst á Norðurlöndunum, að Íslandi undanskildu þar sem hið neikvæða viðhorf virðist rótgróið, hugsanlega vegna þess hve lengi við bjuggum við erlent ríkisvald.³ Hið norræna

velferðarsamfélag er að ýmsu leyti í anda hinnar aristótélísku hugmyndar um ríkið, þótt mikið skorti á að sátt ríki um það í hverju velferðin sé eða eigi að vera fólgin og þar með hver eigi að vera hin sameiginlegu markmið okkar utan þess að tryggja frið og öryggi. Jafnvel um þau afmörkuðu markmið ríkja skiptar skoðanir.

Ein sígild gagnrýni á flest ef ekki öll raunveruleg ríki er sú að þeir sem fara með völdin – hvernig svo sem þeir hafa fengið þau – hafi tilhneigingu til að beita þeim í eigin þágu eða tiltekinna sérhagsmuna sem þeir bera fyrir brjósti. Þess vegna þurfi öll ríki að hafa skilvirkar leiðir til að losa

sig við þá sem hafa hreiðrað um sig á valdastóli og vilja halda áfram að baða sig í sviðsljósi hins opinbera leikhúss stjórnmalanna. Lýðræði hefur stundum verið skilgreint sem skásta stjórnarformið vegna þess að það geri þjóðum kleift að losa sig við þjóðhöfðingjana án blóðsúthellinga og byltinga. Að baki þessari kenningu býr sú neikvæða skoðun, sem áður er nefnd, að manneskjurnar hugsi fyrst og fremst um eigin hag og að þegar þær komist til valda þá muni þær

einskis svífast til að tryggja hann, jafnvel og ekki síst á kostnað almannaheillar, til að hygla sér og sínum. Söguleg dæmi skortir vissulega ekki til að renna stoðum undir þessa neikvæðu sýn á manneskjuna og þar með sjálf okkur.

Þegar ég varpaði því fram í upphafi að hugsanlega væri skattlagning ríkisins framkvæmd annaðhvort í þágu þeirra sem skipuleggja hana eða annarra tiltekinna félagshópa fremur en til almannaheillar þá var það einmitt vegna þessara sögulegu dæma. Sannleikurinn er sá að þeir sem hafa verið kjörnir til valda einmitt af því að þeir gagnrýndu ríkið í anda þessarar neikvæðu sýnar, virðast undantekningalaust sjálfir hafa staðfest réttmæti eigin gagnrýni, nefnilega misnotað ríkisvaldið í eigin þágu eða tiltekinna sérhagsmuna.

Nauðsyn jákvæðrar afstöðu til ríkis og skattlagningar

Eigum við af þessum sökum að fullyrða að hin neikvæða hugmynd um ríki og skatta eigi fullan rétt á sér? Alls ekki. Sú staðreynd að þeir sem hallast að hinni neikvæðu hugmynd haga sér sjálfir í samræmi við hana bendir eindregið til þess að hegðun okkar ráðist í ríkum mæli af þeim hugmyndum sem við gerum okkur um sjálf okkur og hlutina. Ef við höldum að menn séu sjálfhverfir og hugsi fyrst og síðast um eigin hag, þá förum við sjálf að haga okkur eftir þeim boðskap. Ef við lítum svo á að ríkinu sé ævinlega beitt í þágu valdhafa eða tiltekinna þjóðfélagsafla, þá er líklegt að við munum sjálf misnota það, ef og þegar við komumst til valda.

³ Ég tel að við Íslendingar höfum ekki emþá borið gæfu til þess að leggja nægilega rækt við stjórnmálin og ríkið, sjá greinarnar „Menntun og stjórnmál“, „Hvað eru stjórnmál?“, „Síðferði í íslenskum stjórnmálum“ og „Hvað er fátækt?“, í Pælingum (Reykjavík 1987), s. 325-371, greinarnar „Réttlæti, velferð og lýðræði“, í Pælingum II (Reykjavík 1989), s. 65-74, emfremur greinina „The Rationality of the State“ í Saga and Philosophy, (Reykjavík 1999), s. 121-132. Þá ræði ég einnig þessi efni í eftirfarandi tímaritsgreinum: „Menning og markaðshygga“ í Skírni vor 2008, „Lífsgildi þjóðar“, í Skírni vor 2009, „Hvers konar samfélag viljum við?“ í Tímariti Máls og menningar, 2. hefti 2009, og „Hvernig á að takast á við kreppuna? Hugmyndin um menntaríkið“ í Skírni haust 2011. Þá bendi ég á glærur af fyrirlestrinum „Af hverju brást ríkið?“, fluttur 16. október 2009 á vegum Stofnunar um stjórnmál og stjórnsýslufræði og Síðfræðistofnunar, sjá heimasíðu mína www.hugsun.hi.is.

Ef við á hinn bóginn lítum svo á að fólk almennt láti sig hagsmunum annarra varða og vilji að ríkisvaldinu sé beitt til almannaheilla, þá munum við leggja okkur fram í þeim anda, ef og þegar við náum völdum. Það skiptir því höfuðmáli hvernig við sjálf temjum okkur að hugsa um sjálf okkur og samfélagsveruleika okkar. Við eigum, að mínum dómi, þriggja kosta vö. Fyrsti kosturinn er sá að halda áfram á þeirri braut sem mörkuð hefur verið og líta á ríkið sem illa nauðsyn sem við neyðumst til að setta okkur við af öryggisástæðum, ef svo má segja. Annar kosturinn er sá að láta okkur dreyma um að afnema ríkið og móta einhverjar algjörlega nýjar og óþekktar leiðir til að skipuleggja samlíf okkar og samskipti. Útópískir draumar eiga vissulega rétt á sér og geta orðið til leiðsagnar um róttækar félagslegar breytingar í framtíðinni. En þeir geta líka orðið til þess að við lokum augunum

fyrir aðsteðjandi vandamálum og tökumst ekki á við þau verkefni sem blasa við. Þriðji kosturinn er sá sem ég mæli með, en hann felst í því að endurskapa hið aristótélíska viðhorf til ríkisins í ljósi þeirra tæknilegu og félagslegu aðstæðna sem nú ríkja og endurskoða skattlagningu og nýtingu skattpeninga í samræmi við hugmyndir okkar um hamingju og farsæld fólks í samfélaginu.

Kenning mín er því sú að við eigum að móta samfélag okkar með farsæld heildarinnar, almannaheill, að leiðarljósi og temja okkur jákvæða afstöðu til hins opinbera og til skattlagningar þess. Það felur hins vegar ekki í sér að við eigum að loka augunum fyrir þeirri neikvæðu afstöðu sem ríkir í reynd til ríkisins og skattlagningar þess. Öðru nær, við þurfum ekki aðeins að leita skilnings á ástæðum þess að þessi afstaða hefur náð að grafa um sig, heldur verðum við að leita áhrifaríkra leiða til að vinna gegn því

hún spilli samfélagi okkar eins og hún hefur að mínu viti svo sannarlega gert. Hin jákvæða afstaða sem ég mæli með felur að sjálfsögðu ekki í sér að við hljótum að vera sammála öllum aðferðum ríkisins við skattlagningu. En gagnrýni á ríkjandi kerfi þarf að vera undir jákvæðum formerkjum og hafa þann tilgang að styðja skattakerfi sem er í samræmi við hugmyndir okkar um sjálf okkur og samfélagið.

Hvers vegna varð hið neikvæða viðhorf til ríkisins ráðandi? Hér skipta vafalaust miklu máli þær félagslegu aðstæður sem voru ríkjandi þegar Hobbes mótaði sína athyglisverðu kenningu. Langvarandi ófriður og öryggisleysi þorra fólks í Evrópu á vafalaust sinn þátt í því að öflugt ríkisvald, sem hefði það meginhlutverk að tryggja frið meðal manna, var talið æskilegt. En málið hefur líka aðrar hliðar sem nú er rétt að huga að.

II. hluti

Um réttlætingu skattlagningar

Ólíkar aðferðir við að innheimta skatt og réttlæta skattlagningu

Ef lítið er á afstöðu manna til ríkisins undir sjónarhorni opinberrar skattlagningar í aldanna rás þá blasir margt við sem ýtir undir hina neikvæðu afstöðu. Hér komum við að þriðju spurningunni sem ég varpaði fram hér að framan: Á hvaða forsendum hefur ríkið mótað fjáröflun sína, skattlagninguna, gegnum tíðina?

Ég mun lýsa stuttlega þremur leiðum sem mér virðast hafa verið áhrifamestar á Vesturlöndum frá dögum Rómverja við að innheimta skatt og réttlæta aðferðina sem beitt er við skattheimtuna. Hina fyrstu kalla ég ránsleiðina, hina næstu fullveldisleiðina, en hina þriðju endurdreifingarleiðina.

Fyrstu aðferðinni beittu Rómverjar snemma með miklum árangri og henni hafa öll síðari tíma ríki beitt svo fremi þau hafi haft bolmagn til þess. Aðferðin er sú að leggja undir sig erlend lönd og skattleggja þau eða ræna til að fjármagna rekstur ríkisins. Þetta er vafalaust frumstæðasta og umdeilanlegasta leiðin sem stórveldi sögunnar hafa farið til að afla sér tekna og treysta völd sín. Réttlætingin fyrir þessari aðferð eru menningarlegir yfirburðir hins sterka ríkis sem leggur undir sig hið menningarsnauða eða vanþróaða land undir því yfirskini að koma því til nokkurs þroska. Innrásir ríkja í önnur lönd eða ríki hafa langofast verið réttlættar með þessum hætti: Landinu skal hjálpað til að tileinka sér siði innrásarríkisins.

Þessi fyrsta leið ríkisins til að fjármagna sig virðist mér vera með öllu óverjandi, en henni hefur engu að síður verið óspart beitt gegnum tíðina og er enn beitt á okkar dögum, ekki síst með því að leggja undir sig auðlindir annarra landa.

Næsta aðferð sem nefna skal til sögunnar er sú sem tvímælalaust hefur mestu skipt í rás sögunnar og skiptir enn höfuðmáli í flestum ef ekki öllum löndum. Hún byggist á því að líta svo á að fullvaldurinn – sá aðili sem fer með æðstu völd ríkisins – hafi fullan rétt og vald til að ákveða hvernig hann innheimtir skatt af þegnum sínum. Hann á ekki að þurfa að réttlæta skattheimtu sínu nema með vísun til þess að rétturinn til skattheimtu sé órofa hluti þess valds sem hann hefur. Þar með hvílir þessi aðferð á þeirri forsendu að fullvaldurinn verður ekki kallaður til ábyrgðar á ákvörðunum sínum: Geðþótti hans ræður. Hér skiptir í sjálfu sér engu hver fer með hin æðstu völd – konungur, keisari, alþingi, forseti, ríkisstjórn, ráðuneyti eða einhver ríkisstofnun – fullveldið felur í sér réttinn til að leggja skatt á þegnana og valdið til að innheimta skatt af þeim sem ber að lúta umræddu fullveldi. Ábyrgðarleysi er þeim öllum sameiginlegt.

Á miðöldum og fram til lýðræðisbyltinganna á 18. öld á Vesturlöndum var fullveldið sjálft iðulega réttlætt með því að fullvaldurinn hlyti vald sitt frá Guði sjálfum. Fyrsta kenningin sem skýrir og réttlætir fullveldið með vísun til lýðsins sjálfs og hagsmuna hans er einmitt kenning Hobbes. Fullvaldurinn er fullvalda vegna þess að lýðurinn – einstaklingarnir sem eru knúnir áfram af sjálfsbjargarhvatinni einni saman – afsalar sér rétti sínum til að gera hvað sem er til að viðhalda lífi sínu til fullvaldsins sem hefur það hlutverk að tryggja frið og öryggi í samskiptum einstaklinganna. Ef fullvaldurinn uppfyllir ekki þetta hlutverk sitt eða misbeitir valdi sínu gagnvart lýðnum þá er eins víst að lýðurinn steypi honum af stóli. En á meðan fullvaldurinn tryggir frið og öryggi þegna sinna þá hefur hann rétt og vald til að gera hvað sem honum sýnist og þá ekki síst til að skattleggja þegna sína eins og hann telur við hæfi til þess að halda uppi lögreglu og her eða öðrum þeim stofnunum sem hann telur nauðsynlegar. Hann þarf ekki að ráðfæra sig við þegnana um skattlagningu sína frekar en honum sjálfum sýnist: Þeim ber að fara eftir tilskipunum hans og geðþóttu hvort sem þeim er það ljúft eða leitt og hvort sem þeir telja ákvarðanir hans skynsamlegar eða ekki.

Fullvaldurinn hefur lagasetningarvaldið og öllum ber að fara að lögum hvort sem þeir eru sáttrir við þau eða ekki. Og það er hluti af fullveldinu að hafa vald til að framfylgja lögnum, sjá til þess að eftir þeim sé farið. Séu lögin brotin, ekki farið eftir þeim eða ef ágreiningur er um túlkun þeirra eða beitingu þá kemur dómssvaldið til sögunnar sem sá þáttur fullveldisins sem leiðir málin til lykta.

Þeir sem eiga að sjá til þess að fullveldið starfi og virki með réttmætum hætti geta að sjálfsögðu einnig orðið brotlegir við lögin og verið sóttir til saka. Fullveldið sem slíkt hefur algjört vald og algjöran rétt andspænis þegnum sínum sem eiga að lúta ákvörðunum þess svo lengi sem þeim er ætlað að stuðla að friði og öryggi í landinu. Ef þetta vald er viðurkennt með þessum hætti þá vaknar sú spurning hvort, hvenær og hvernig lýðurinn hefur möguleika á því að draga í efa athafnir þeirra sem fara með þetta vald og sýna fram á að þær séu ekki í þágu almannaheillar.

Neikvæð einkenni ránsleiðarinnar og fullveldisleiðarinnar

Áður en ég sný mér að þriðju aðferðinni við að skýra og réttlæta skattheimtuckerfið vil ég vekja eftirtekt á neikvæðum þáttum þeirra tveggja aðferða sem ég lýsti. Fyrsta aðferðin hlýtur að mæta ríki andúð þeirra sem ríkið knýr til að greiða skatt með því að leggja undir sig lönd þeirra. Þessi sama aðferð kann hins vegar að falla þeim í geð sem njóta góðs af landvinningum og skattheimtu ríkisins. Vinsældir Napóleons meðal Frakka munu ekki síst hafa stafað af því að hann fjármagnaði rekstur franska hersins eingöngu með herfangi sínu og skattheimtu þeirra landa sem hann lagði undir sig, en lagði litla skatta á heimamenn.

Önnur aðferðin, fullveldisleiðin, hefur vafalítið verið hugsuð til að réttlæta skattheimtu fullvaldsins innan þeirra landa sem hann réð yfir. Hún væri einskonar rán eða eignanáms innanlands eða innan ríkis í mótn. Dæmi um hana er mótn konungsveldis í Noregi á 8. öld. Ýmsir höfðingjar áttu að greiða þeim sem gerði tilkall til konungsdóms skattinn sem hann krafðist að þeir greiddu sér til að staðfesta undirgefni sína við fullveldi hans. Sumir kusu þá að hverfa í skattaskjól þess tíma sem var óbyggð eyja úti á Norður-Atlantshafi. Aðrir brugðu á það ráð að færa konungi eða þeim sem gerði tilkall til konungsdóms gjafir í stað þess að greiða honum skatt. Gjöfina reiða menn fram af fúsum og frjálsum vilja – skattinn greiða menn nauðugir eða nauðugir viljugir. Gjöfin er þá tilraun til að halda frelsi sínu andspænis fullvaldinum.

Sú staðreynd að fullvaldurinn – hver sem hann er – krefur menn um skatt án þess að við höfum nokkrar leiðir til að skjóta okkur undan þeirri kröfu hefur alla tíð farið fyrir brjóstið á mönnum. Hugmyndin sjálf um lýðræði virðist illsamrýmanleg geræðislegri skattheimtu fullvaldsins, jafnvel þótt viðurkennt sé að fullvaldurinn sæki vald sitt til lýðsins. Lýðurinn krefst þess að eiga aðild að ákvarðanatökunni um þau lög sem fullvaldurinn setur og þá ekki síst skattalögin. Þegar íbúar hins breska landsvæðis í Norður-Ameríku stóðu í deilum við bresku ríkisstjórnina á árunum 1750 til 1760 beittu þeir slagorðinu: „Enga skatta án kjörinna fulltrúa“, „No taxation without representation.“ Þeir héldu því fram að þar sem þeir ættu ekki fulltrúa á breska þinginu þá væru öll lög sem það setti um skattlagningu landnemanna ólögleg. Krafan var sú að íbúarnir, lýðurinn, skattgreiðendurnir, fengju fulltrúa á þinginu þar sem fjallað var um skattamál þeirra og skattlagningin ákveðin.

Nú á dögum hljótum við að spyrja okkur, eins og ég gerði í upphafi, hvort það „fulltrúakerfi“ sem sett hefur verið á lagginar í okkar þjóðfélagi tryggi þá lýðræðiskröfu sem fram kemur í áðurnefndu slagorði, „Enga skatta án kjörinna fulltrúa.“ Í anda þeirrar róttæku lýðræðiskröfu sem víða er borin fram á okkar dögum ætti slagorðið ef til vill hljóma: „Engin skattlagning án samþykkis skattgreiðenda!“ Gæti sá boðskapur náð fram að ganga?

Endurdreifingarleiðin

Snúum okkur nú að þriðju aðferðinni við að innheimta og réttlæta skattlagningu sem hér verður lýst en hana má kenna við endurdreifingu. Skattheimtan, sem er hin eðlilega leið ríkisins til fjáröflunar til að standa undir kostnaði við að halda uppi stjórnkerfinu, lögreglu, heilsugæslu, skólum o.s.frv., er þá réttlætt sem tæki til að jafna aðstöðumun borgaranna. Hún er aðferð ríkisins til að stuðla að félagslegu réttlæti með því að leiðrétta það ranglæti sem ójöfn tekjuskipting í samfélaginu hefur í för með sér.

Kenning Karls Marx um það hvernig sú stétt sem á framleiðslutækin rænir öreigana arðinum af vinnu er vafalaust áhrifamesta tilraunin til að skýra þetta ranglæti. Ránið felst í því að arðurinn af vinnu öreiganna – ávinningurinn af starfi þeirra – fer allur, samkvæmt þessari kenningu, í vasa þeirra sem eiga fyrirtækin sem framleiða og selja þær vörur sem fólk þarfnast eða vill kaupa. Skattakerfi ríkisins er þá hugsað sem leið til að leiðrétta þennan „þjófnað“ sem eignastéttirnar komast upp með í krafti aðstöðu sinnar, það er eignarhalds á framleiðslutækjunum og réttinum til að nýta tiltekna auðlindir í eigin þágu án þess að þurfa að hugsa um hag heildarinnar. Samkvæmt þessu mætti segja að skattlagningin sé „gagn-þjófnaður“, opinber aðferð til að taka til baka það sem eignastéttirnar hafa tekið eða fengið með óréttmætum hætti og endurdreifa því til þeirra sem ranglætið hefur bitnað á.

Jöfnuðurinn sem hér er stefnt að er ekki endilega fólgin í því að allir skuli bera jafnt úr býtum. Aðferðin á að tryggja að ójöfnuður sem er af ýmsu tagi og á sér margar

”

Sú staðreynd að fullvaldurinn – hver sem hann er – krefur menn um skatt án þess að við höfum nokkrar leiðir til að skjóta okkur undan þeirri kröfu hefur alla tíð farið fyrir brjóstið á mönnum

ástæður í samfélaginu leiði ekki til stöðugs ófriðar meðal hinna ýmsu stétta og hópa sem hafa mismikla möguleika á að afla sér tekna. Efnahagslegur ójöfnuður leiðir til þess að sumir vita ekki aura sinna tal, en aðrir lenda utangarðs og eiga hvergi höfði sínu að halla. Slíkur ójöfnuður kann að valda þjóðfélaginu miklum skaða. Af þessum ástæðum hefur ríkið talið réttmætt að afla sér tekna með því að skattleggja þá sem betur mega sín og endurúthlutar síðan til þeirra hópa sem borið hafa skarðan hlut frá borði í efnahagskerfinu og til verkefna sem eru fyrst og fremst í þágu þeirra sem minna mega sín í þjóðfélaginu.

Þótt endurdreifingarleiðin hafi þann lofsverða tilgang að stuðla að félagslegu réttlæti þá virðist mér hún eiga það sammerkt með hinum leiðunum tveimur sem áður er lýst að að styrkja frekar en veikja hið neikvæða viðhorf til ríkisins og til skattlagningar almennt. Samkvæmt þessari leið skiptast borgararnir í tvær fylkingar sem takast á: Þá sem afla tekna af eigin rammleik og halda uppi rekstri ríkisins með skattgreiðslum og hina

sem þiggja laun sín og lífsviðurværi af opinberu fé, sem sagt skattgreiðslunum. Annars vegar standa þá skattgreiðendur sem vilja greiða sem minnstan skatt og leyfa sér iðulega að efast um nauðsyn allrar þeirrar skattlagningar sem ríkið ákveður – hins vegar eru þeir sem lifa á skattfénu og reyna að sýna fram á að þeir þurfi meiri opinber framlög til að uppfylla þarfir sínar eða sinna þeim þjónustuverkefnum sem hið opinbera hefur falið þeim. Ríkið verður því sífellt fyrir neikvæðri gagnrýni þessara tveggja hópa – og opinberir starfsmenn kunna jafnvel að vera sakaðir um að taka sjálfir til sín alltof mikið af skattpeningunum.

Niðurstaða mín er sú að þær þrjár leiðir sem ég hef lýst eigi allar sinn þátt í því að viðhalda hinni neikvæðu afstöðu til ríkisins og skattlagningar þess og þess vegna sé brýnt að móta aðferðir við skattlagningu sem geti orðið til þess að hin jákvæða afstaða til ríkisins festi sig smám saman í sessi.

”

Samkvæmt því viðhorfi sem ég kenni við Hobbes gerir borgarinn sér ljóst að það eru hagsmunir hans sjálfs að samfélagið eða ríkið sé til, því það skapar honum skilyrði til að leita nýrra leiða til að uppfylla langanir sínar og auka umsvif sín

Við sem hugsandi verur, einstaklingar og borgarar

Er hægt að finna leið til að réttlæta skattlagningu sem beinlínis styður hið jákvæða viðhorf til ríkisins sem ég hef mælt með að við tileinkum okkur í auknum mæli? Slík leið þarf að vera laus við galla þeirra leiða sem lýst hefur verið: (1) Hún má ekki virka sem óvinveitt aðgerð þar sem menn eru sviptir hluta af tekjum sínum eða eignum (ránsleiðin); (2) hún má ekki vera ákveðin einhliða af valdhöfum sem ekki verða kallaðir til raunverulegrar ábyrgðar á ákvörðunum sínum (fullveldisleiðin); og (3) hún má ekki skipta fólki í andstæðar fylkingar annars vegar þeirra sem kosta rekstur hins opinbera með skattgreiðslum sínum og hins vegar hinna sem þiggja laun sín frá hinu opinbera eða lifa í skjóli þess (endurdreifingarleiðin). Hvernig gæti slík leið litið út?

Lítum aftur á staðhæfingu Holmes sem vitnað var til í upphafi: „Skattar eru gjaldið sem við greiðum fyrir að búa í siðuðu samfélagi.“ Hver erum við sem greiðum þetta gjald? Það erum við sem eigum heima eða viljum búa í siðuðu samfélagi. „Við“ merkir hér okkur sem borgara í samfélagi sem er „siðað“. En við erum ekki aðeins borgarar í tilteknu samfélagi hvort sem það er siðað eða ekki. Við erum einstaklingar af tegundinni homo sapiens (sem er ein af ótal dýrategundum jarðar) knúnir áfram af þeirri náttúrulegu hvöt að auka kyn okkar og umsvif, sífellt leitandi nýrra og öflugri leiða til að fullnægja þörfum okkar

og löngunum. En við erum ekki aðeins einstaklingar af þessari dýrategund sem aðrar jarðarverur hafa lært að óttast af því hve ágeng hún er á gæði jarðarinnar. Við erum hugsandi verur gæddar viti og vilja og þráum að skilja veruleikann og stöðu okkar sjálfra í honum, leitumst við að uppgötva það sem er satt og rétt, gott og fagurt. Sem hugsandi sjálfsverur deilum við hugsunum okkar og hugmyndum, tjáum þær og ræðum, gagnrýnum þær og notum til að sjá fyrir okkur heiminn sem eina heild og leggja á ráðin um þróun lífsins á jarðarkringlunni. Hér tökum við afstöðu til hinna æðstu gilda og ákveðum með sjálfum okkur hvað það er sem að endingu gefur tilverunni gildi og merkingu.

Sem hugsandi sjálfsverur og sem einstaklingar getum við verið og erum í reynd íbúar í ótal ólíkum samfélögum sem hafa þróast á jörðinni í árþúsundir. Samfélög okkar bera þess öll merki að við erum í senn einstaklingar með náttúrulegar hvatir og hugsandi verur sem leitast við að sjá heiminn og skipuleggja líf sitt í ljósi hugsana og hugmynda sem þær móta sjálfar með sér.

Hinar andstæðu hugmyndir Aristótelesar og Hobbes um sjálf okkur, ríkið og skynsemina endurspeglar þennan ólíka skilning á sjálfum okkur sem hugsandi verur annars vegar, einstaklingar hins vegar. Síðan takast þessar hugmyndir á í sjálfsvitund borgarans sem segist vera tilbúinn að greiða skatt til að fá að lifa í siðuðu samfélagi. Samkvæmt því viðhorfi sem ég kenni

við Aristóteles gerir borgarinn sér ljóst að honum er eðlilegt að lifa með öðrum í samfélagi þar sem menn komast að sameiginlegum niðurstöðum um það sem skiptir máli og hvernig farsælu lífi verður best lifað. Borgarinn er hugsandi vera sem gerir sér grein fyrir því að ríkið þarf á honum og framlagi hans að halda til þess að geta lagt grunninn að góðu samfélagi. Hinir frjálsu borgarar mynda ríkið, þeir eru ríkið af því að þeir hugsa saman um samfélag sitt og axla ábyrgð hver gagnvart öðrum. Kenning Aristótelesar um vináttu og réttlæti segir það sem mestu skiptir: Vinum er eiginlegt að taka fullt tillit til hagsmuna hvers annars og vera réttlátir hver í annars garð. Forsenda góðs samfélags er þess vegna að fólk temji sér að bera vinarhug hvert til annars og treysti því að allir borgarar vilji að réttlæti ríki í samfélaginu.

Samkvæmt því viðhorfi sem ég kenni við Hobbes gerir borgarinn sér ljóst að það eru hagsmunir hans sjálfs að samfélagið eða ríkið sé til, því það skapar honum skilyrði til að leita nýrra leiða til að uppfylla langanir sínar og auka umsvif sín. Hann gerir sér grein fyrir því að það kostar sitt að búa við frið og öryggi í einkalífi sínu og hann er tilbúinn að greiða fyrir það svo fremi að ríkið veiti honum þá þjónustu sem hann telur nauðsynlega. Að öðru leyti vill hann helst ekki þurfa að skipta sér af málefnum ríkisins, nema þá að ríkið vilji kaupa þjónusta hans til

ákveðinna verka. Forsenda þeirrar afstöðu einstaklingsins sem hér er lýst er sú að aðrir einstaklingar hagi sér með sama hætti og hann sjálfur og greiði það sem þeim ber í hinn sameiginlega sjóð.

Ef við setjum okkur nú í spor borgarans og hugsum fyrst í anda hins aristótélíska viðhorfs og tengjum það síðan við ríkjandi viðhorf sem ég hef rakið til Hobbes, þá sprettur fram ákveðin hugmynd sem ég tel að geti orðið okkur leiðarljós til að réttlæta skattlagningu í anda hins jákvæða viðhorfs til ríkisins. Þar með hefðum við svarað síðustu spurningunni sem ég varpaði fram í upphafi: Hver á að vera afstaða okkar til skattlagningar og hvernig eigum við að rökstyðja hana?

Gagnkvæmnileiðin

Hugmyndina sem ég hef í huga má kenna við gagnkvæmni. Hún á rætur sínar í þeirri hugsun sem ég hef áður lýst að hugmyndir okkar um sjálf okkur og það sem gefur lífinu gildi skipti sköpum fyrir lífsstefnu okkar og þar með hvernig lífið þróast. Ef við gerum okkur þá hugmynd um sjálf okkur að við séum heimtufrekar og sjálfselskar lífverur, þá verða samskipti okkar vafalaust flest undir þeim formerkjum. Ef við gerum okkur þá hugmynd að við séum tillitssöm og tilbúin að fórna okkur fyrir aðra, þá mun það vafalaust einnig hafa áhrif á samskipti okkar. Þessar hugmyndir eru samt ekki það sem mestu skiptir, því reynslan kennir okkur að stundum er fólk heimtufrekt, stundum fórnfúst. Þess vegna segir skynsemin okkur að við eigum ekki að alhæfa um mann-eðlið. En hún segir okkur líka að við vitum heilmikið um okkur sjálf sem hugsandi verur sem geta uppgötvað sannindi, fellt dóma um allt milli himins og jarðar og tekið skynsamlegar og óskynsamlegar ákvarðanir. Og meðal þessara sanninda er sú vitneskja að við erum einstaklingar af ákveðinni tegund gædd margskonar eiginleikum og gáfum sem eru breytilegir frá einum til annars.

Líf okkar grundvallast á því að við hugsum og gerum okkur hugmyndir um veruleikann, heiminn og sjálf okkur. Þess vegna eigum við að ganga út frá því viðhorfi að við séum hugsandi verur og taka mið af þeirri staðreynd þegar við hugsum um okkur sem borgara. Síðan hljótum við einnig að taka mið af því að við erum einstaklingar af holdi og blóði með ákveðnar þarfir sem verður að sinna og langanir sem við komumst ekki hjá að takast á við. Hið aristótélíska viðhorf til sjálfra okkar, ríkisins og skynseminnar á því að vera ráðandi í hugum okkar um leið og við tökum mið af þörfum okkar og löngunum sem einstaklingar af ákveðinni dýrategund.

Kjarni þessa viðhorfs er viðurkenning okkar hvert á öðru og sjálfum okkur sem hugsandi verum og sem mannlegum einstaklingum. Þessi viðurkenning kallar á gagnkvæma virðingu fyrir sjálfum okkur og hvert fyrir öðru sem borgurum í samfélagi sem við eigum öll þátt í að móta.

Þessi gagnkvæma virðing á að verða grunnurinn að allri skattlagningu: Skatturinn er ekki gjald sem við greiðum fyrir að fá að búa í síðuðu samfélagi – hann er framlag okkar til félags sem hefur farsæld okkar

allra og komandi kynslóða að leiðarljósi. Sú skoðun að skatturinn sé leið okkar til að kaupa frið og öryggi – og hugsanlega margskonar aðra þjónustu – er í anda hinnar hobbésísku einstaklingshyggju þar sem viðleitnin til að fullnægja löngunum okkar er lögð til grundvallar, en ekki sú staðreynd að við hugsum og tökum afstöðu til langana og hagsmuna okkar sjálfra og annarra.

Við berum öll ábyrgð á samfélaginu og þessa ábyrgð öxlum við ekki hvert fyrir sig sem mannlegir einstaklingar, heldur sem hugsandi borgarar sem standa saman að því að skapa þær stofnanir og þau kerfi sem samfélag þarfnast til að halda utan um fjölskyldur og fyrirtæki sem þrífast í skjóli þess. Þess vegna er gagnkvæmni í samskiptum grundvöllurinn að samfélaginu og þar með skattlagningunni.

Þetta félag kann að spillast – hleypidómar, ranghugmyndir, fégræðgi, valdafíkn, oflæti og hroki, þessir alkunnu lestir geta við vissar aðstæður náð að gegnsýra samskipti fólks og valda óbætanlegum skaða. Þess eru því miður mörg dæmi að síðað samfélag umturnist í andstæðu sína þegar valdhafar eða tilteknir valdahópar ná undirtökunum í samfélaginu og vilja móta það alfarið í anda eigin hugmyndafræði, en skeyta ekki um borgaraleg réttindi fólks til að taka ábyrgan þátt í mótun þess.

Þess vegna er baráttan fyrir því að byggja upp „síðað samfélag“ í raun og veru endalaus. Við munum aldrei hanna þau félagskerfi – þar á meðal skattakerfi – sem tryggja í eitt skipti fyrir öll að réttlæti og sanngirni ríki í samfélagi okkar. En ef hugmyndin um gagnkvæmni okkar sem hugsandi vera, sem borgara og sem mannlegra einstaklinga á við rök að styðjast, þá vitum við að minnsta kosti hver er ein helsta forsenda þess að við öll vinnum markvisst að því að bæta samfélag okkar.

Niðurlagsorð

Af því sem nú hefur verið rakið blasa við þrjár ályktanir um skattakerfið sem kveða á um pólitísk verkefni sem við, borgararnir, þurfum að sinna:

- (1) Gagnkvæmnin kallar á lýðræðislega umræðu um hlutverk ríkisins og öll útgjöld þess sem borgararnir kosta með framlögum sínum.
- (2) Gagnkvæmnin kallar á lýðræðislegar aðferðir til að ræða og gagnrýna skattareglurnar í því skyni að tryggja sem best jafnræði meðal borgaranna.
- (3) Gagnkvæmnin kallar á eftirlit með framkvæmd reglnanna, ekki síst til að eyða grunsemdum um sviksemi eða óheildarleika.

Tvö fyrri verkefnin varpa til okkar þeirri spurningu hvernig við ætlum að rækta þá lýðræðishefð sem er nauðsynleg til að sinna þeim farsælliga. Hvað þriðja verkefnið varðar er meginspurningin sú hvernig vinna megi að því að traust ríki á milli skattgreiðenda, embættismanna skattyfirvalda og stjórnvalda. Hér þurfum við að temja okkur að beita gullnu reglunni af fullum heilindum: „Allt sem þér viljið að aðrir menn gjöri yður, það skuluð þér og þeim gjöra.“